

ZSOLDOS ATTILA

Nemes, szepesi nemes, aranyadó

(Jogállás és birtokjog mint lehetőség és eszköz)

A modern kor egységes elvek szerint kialakított egységes intézményrendszerének bővületében élő bürokratája számára a középkori Szepes megye egyfajta *decimo cerchio* lehetett volna. Területén különböző eredetű és nyelvű etnikai csoportok éltek hol egymással elkeveredve, hol elkülönülten. A különféle népek saját „szokás”-aihoz (*consuetudo*) és „szabadság”-aihoz (*libertas*) ráadásul – minden józan megfontolásnak fittyet hányva – rendre külön intézmények is társultak, igaz, ezek nem minden esetben hordoztak magukon etnikai jellemzőket. Az ember helyét a középkor társadalmában kijelölő jogállások ugyanis szintén intézményformáló erővel rendelkeztek: az etnikai és a jogállásbéli szempontok ezért hol egymást erősítve, hol egymást kiegészítve alakították ki a mindennapi élet kereteit. Bürokratánk akkor bizonyosodhatott volna meg végleg arról, hogy valóban a pokolba került, amikor szembesül azzal a ténnyel: ugyanazon személy az önmagában is kusza intézményrendszer több eleméhez is kapcsolódhat egyidejűleg.

Ami azonban pokol az egymással behelyettesíthető elemekből felépülő halmozatokhoz szokott modern ember szemében, valóságos mennyország a középkor szerelmesei számára. Igaz, utóbbiak tisztában vannak azzal is, hogy a különböző eredetű és jellegű intézmények egymás mellett élése nem a Szepesség kizárólagos jellemzője sem a középkori Magyar Királyságban, sem a korabeli Európában. A Szepesség különlegességét az adja meg, hogy története, egyedi vonásainak köszönhetően, csaknem maradéktalanul tükrözi az egész Magyar Királyságra jellemző sokszínűséget.

Az említett különleges vonások a legkevésbé a helyi lakosság etnikai megoszlása terén mutatkoznak meg, mivel a középkori Magyar Királyság kezdettől fogva számos népnek adott otthont. A Szepességben már a Magyar Királyság létrejötte előtt is éltek helyi szlávok, akiknek a számát a 13. század elején megindult,¹ de ki-

1 1212–1213 táján Botch fia Tamás „in Scipus terram deserti loci” kapott a királytól, amelyen „duas magnas villas” telepített ([1217]: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. [= CDES] Ed. Richard Marsina. Bratislavae, 1971–1987., I. 169.). A két falu minden kétséget kizáróan azonosítható az időnként Kéttamási néven is emlegetett két Tamási (vagy Tamásfalva) nevű településsel (*Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934. 88–89.). A két Tamási egyikén, Kistamásin (minoris villa Thomasi in districtu comitatus de Zepes) 1278-ban szlávok éltek (1278: Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I/1–2. [= Csáky] Bp.

váltképp a század második felében kibontakozó telepítések² jelentős tömegű szláv ajkú népességgel gyarapították. A magyarok legkorábban a 10. században jelenhettek meg a Szepességben, a 11. században azonban már bizonyosan jelen voltak, mégha egyelőre csak néhány határörtelep erejéig. A 12. század második felétől azonban már jelentősebb létszámú magyar lakossággal számolhatunk. A Szepesség hol *Teutonici*, hol *Saxones* néven emlegetett német ajkú lakói ugyan csak 1249-ben tűnnek fel először forrásainkban,³ igen valószínű azonban, hogy első képviselőik már a század első felében, vagy akár még korábban megtelepedtek. A Szepességben – csakúgy, mint Erdélyben – a szászok között az Árpád-kori Magyarországon „olasz”-oknak (*Latini*) nevezett, s javarészt minden bizonnyal vallon eredetű telepések is éltek.⁴

Ami mármost a terület igazgatási viszonyait illeti, általánosságban elmondható, hogy a 13. századi Szepes épp úgy különböző rendeltetésű ispánságok halmaza volt, mint a Magyar Királyság egésze. A részletek azonban olyan egyedi vonásokat mutatnak, amelyek együttesen kizárólag a Szepességben figyelhetők meg. Magának a megyének a 12. század második felére helyezhető kialakulási folyamata némiképp rejtélyesnek mondható, mivel sem a magyar történetírás által „királyi vármegye”-nek nevezett megyetípus, sem az erdőispánságokból kifejlődő megyék jellemzői nem azonosíthatók a Szepességben a maguk összefüggő rendszert alkotó teljességében, jóllehet mindkét típus elemei fel-felbukkannak forrásainkban.⁵ A Szepesség területén belül ugyanakkor számos kisebb igazgatási egység létezett. Külön ispánságban éltek a szászok és az „olasz”-ok, melynek előljáróját hol ispánként (*comes*), hol bírónaként (*iudex*) nevezik meg forrásaink.⁶ Nem érdektelen megjegyezni, hogy ez a szepesi szász ispánság már jóval azt megelőzően létezett, hogy 1271-ben V. István király a szepesi szász vendégtelepések kiváltságolásakor „ispán vagy bírónak” (*comes vel iudex*) választására engedélyt adott volna.⁷ A jelenség aligha értelmezhető másként, mint úgy, hogy a

1919. [A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története I. Oklevéltár], I/1. 12–14.), akik között nyilván ott voltak a falu első birtokosa által letelepítettek utódai is.

2 Ld. pl. 1256: CDES II. 382–383.; 1258: CDES II. 415. stb.

3 1249: CDES II. 230.

4 Ld. pl. 1274: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II. (= RA) Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp. 1923–1987., II/2–3. 95.; Analecta Scepussii sacri et profani. I–IV. (= Analecta Scep.) Collegit et notis illustravit: Carolus Wagner. Posonii–Cassoviae–Viennae, 1774–1778., I. 274–275., vö. még: Miloš Marek: Románske obyvatelstvo na Slovensku v stredoveku (Valóni, Francúzi, Taliani, Španieli). Historický časopis 52.(2004) 601–630.

5 Vö. Attila Zsoldos: Vznik Spišského komitátu. In: K stredovekým dejinám Spiša. Zostavil: Miroslav Števík. Stará Lubovňa, 2003. 15–29.

6 1254: CDES II. 305.; 1257: CDES II. 407.; 1263: Hazai okmánytár. I–VIII. (= HO) Kiadják: Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891., V. 36.; RA I/3. 414.; 1274: HO VIII. 160.; 1280: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. (= CD) Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844., V/3. 47. (comes Saxonum et Latinorum); 1282: HO VI. 280.; 1284: RA II/2–3. 339.; 1288: RA II/2–3. 398.

7 1271: Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238–1350). (= VMMS) Zostavovateľ: Lubomír Juck. Bratislava, 1984. 55.

szepesi királyi uradalom földjein megtelepedő szász *hospesek* sajátos szervezetéről van szó, miként a pozsonyi vár földjein élő vendégtelések élén is külön ispán állt.⁸ Egyetlenként az Árpád-kori Magyar Királyság területén a szlávok ispánságával is találkozunk a Szepességben;⁹ nyilván ebben az esetben sem az „őshonos” szlávok, hanem a királyi uradalomban letelepített *hospesek* szervezettel van dolgunk. Végezetül egy további ispánságként azonosítható a „szepesi nemesek” (*nobiles de Scepus*) 1243-ban kiváltságolt közössége, élén a IV. Béla privilégiumában „bíró”-ként (*iudex*) megnevezett előjáróval,¹⁰ akit azonban a 13. század végén már inkább „ispán” (*comes*) címmel emlegetnek.¹¹

A Szepesség 13. századi társadalmát megint csak sajátos vonásai tették az átlagosnál sokszínűbbé. A királyi birtokok és a helyi egyházak szolgálónepeinek¹² helyzete nemigen különbözött az országostól. A jelentős létszámú szász *hospes*közösség különleges, de nem egyedi vonásokkal gazdagította a helyi társadalmat, hiszen az ország számos más területén – kiváltképp Erdély egyes vidékein – hasonló volt a helyzet. A nemességet illetően azonban, amint az köztudomású, a 13. századi Szepesség valóban egyedülálló jellegzetességekkel rendelkezett. Az országos nemesség jogait élvező rokonságok¹³ mellett ugyanis itt élt az ország számos más területén is fellelhető partikuláris nemesi csoportok egyike, a 14. századtól kezdődően lándzsásnemeseknek nevezett „szepesi nemesek” közössége.¹⁴

A jogállások sokszínűsége, a dolog természetéből adódóan, maga után vonta a birtokjogok sokféleségét. Az országos nemesek jól ismert birtokjoga mellett¹⁵ ott élt a „szepesi nemesek” birtokjoga. A kettő közötti legfőbb különbséget az jelentette, hogy míg az előbbi minden megszabott szolgálattól mentes volt,¹⁶ az utóbbi

8 1284: comes hospitum castri: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–II. Ordine chron. disposuit, dissertationes et notis illustravit: Ferdinandus Knauz. Strigonii, 1874–1882., III. Collegit et edidit Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska–Geysa Érszegi–Andreas Hegedűs–Tiburcius Neumann–Cornelius Szovák–Stephanus Tringli. Strigonii–Budapestini, 1999., II. 182., vö. *Zsoldos Attila: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágság történetéből.* Bp. 1999. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26.) 37–41.

9 1274: comes Sclavorum: RA II/2–3. 95.

10 1243: CDES II. 89., vö. még: 1299: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (= MOL DL) 39. 636.

11 Ld. pl. 1284: CD VII/5. 463.; 1299: HO VIII. 400.; 1300: HO VIII. 415.

12 Ld. pl. 1263: CD IV/3. 137.; 1274: HO VI. 196–197.; 1288: CD V/3. 402.; 1293: Csáky I. 22.; 1294: CD VI/1. 301.

13 *Fekete Nagy A.*: i. m. 311–316.

14 *Hradszky József: A szepesi „tízlandzsások széke” vagy a „kisvármegye” története.* Lőcse, 1895. (A „Szepes Megyei Történelmi Társulat” millenniumi kiadványai III.) és *Fekete Nagy A.*: i. m. 251–301., jogállásukra nézve azonban ld. *Zsoldos Attila: A nemesség határán.* Turul 72.(1999) 118–122.

15 Ld. pl. 1256: CDES II. 382–383.; 1264: CD IV/3. 185–188.; 1293: CD VI/1. 250. stb.

16 Ld. pl. 1330: egy nemes perében arra hivatkozott, hogy ő és ősei „sessionem, terras arabiles, possessiones, vineas et alia titulo pure et non aliqua conditione servili maculate nobilitatis et regalium servientum” birtokolnak. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= MOL DF) 200 151.; az oklevél magyar nyelvű regesztáját ld. Veszprémi regeszták (1301–1387). Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1953. 221. sz.

után katonai szolgálattal tartoztak birtokosai,¹⁷ ami *conditionalis* jelleggel ruházta fel a „szepesi nemesek” birtoklását. Másfelől azonban a „szepesi nemes” birtokát annak özvegye vagy leánya is örökölhette, feltéve, ha az özvegy új férje vagy a leány hitvese a birtokhoz kapcsolódó szolgálat teljesítését magára vállalta.¹⁸ Minden jel szerint külön birtokjog társult a szász *hospesek* javaihoz¹⁹ épp úgy, miként a szlávokéihoz is.²⁰ Sajátos birtoklási formaként jelent meg mindezek mellett a 13. század közepén a Szepességben az aranyadók (*auridatores*) intézménye. Az aranyadás, bár a többitől különböző „szabadság”-nak tekintették,²¹ minden jel szerint, ekkor még nem jogállás volt, mint a 14. században,²² hanem egyfajta bérleti forma: a legkülönbélebb jogállású személyek kezén találunk aranyadás kötelezettségével terhelt földeket.²³ Az ilyen birtok minden más adó alól mentesült,²⁴ s birtokosa fiúörökös nélküli halála esetén, mint látni fogjuk, épp úgy öröklődött leányágon, ahogyan a „szepesi nemesek” birtokai.

Az etnikumok, ispánságok, jogállások és birtokjogok sokszínűségét még kiszámbá tette a Szepességben azok egymással való keveredése. Így kapott a szepesi szászok ispánja, Goblinus ugyanabban az évben, 1263-ban, IV. Bélától egy földet aranyadási kötelezettség mellett,²⁵ egy másikat pedig a „Szepességben élő többi szász szokása szerint” való birtoklásra (*more Saxonum aliorum in Scepus commorancium*).²⁶ Volt ugyanakkor a királytól adományként elnyert, aranyadással terhelt föld az országos nemességhez tartozó Görgeiek mindkét ágának, a Svábiaknak²⁷ és a Görgeieknek²⁸ a kezén is. Pyrin szász vendégtelipes (*hospes noster* [sc. regis] *de Scepus*) 1248-ban vásárolt meg „szepesi nemesek”-től egy földet, amit a király azzal a feltétellel hagyott jóvá, hogy a birtok új birtokosa is teljesíti a föld után járó szolgálatokat.²⁹ Más esetben az uralkodó olyan adásvé-

17 1243: CDES II. 89., vö. még pl. 1255: CDES II. 342., 355.; 1256: CDES II. 362. stb.

18 1243: „si quis ex ipsis [sc. nobilibus de Scepus] sine herede decesserit, universa bona tam mobilia quam immobilia ipsius, cui filia, si habeat, vel relicta nupserit, succedant, sed ille ad eadam servicia teneatur, ad que decedens sui succedit, fuerat obligatus” :CDES II. 89., vö. pl. 1399: MOL DL 63 711.

19 1263: HO VI. 114–115.; 1399: MOL DL 63 711.

20 1278: Csáky I. 12–14.

21 1258: CDES II. 415.; 1282: CD V/3. 116–118.; 1292: CD VI/1. 222–223.; 1295: CD VI/1. 374–376.; 1296: HO VII. 253–254.; 1365: Csáky I. 123–124.

22 1330: CD VIII/3. 439–440.; Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. (= AO) Szerk. Nagy Imre–Nagy Gyula. Bp. 1878–1920., IV. 501–502.; 1351: CD IX/2. 103–105.; 1360: CD IX/3. 178–179.

23 *Eckhart Ferenc*: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad, 1908. 68–70.; *Hóman Bálint*: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. 1921. 171–172.; *Váczy Péter*: A királyi serviensek és a patrimonialis királyság. Századok 61(1927) 377. (2. sz. jegyzet); *Fekete Nagy A.*: i. m. 317–327.

24 1282: RA II/2–3. 287.; CD VI/1. 222–223.; 1295: CD VI/1. 374–376.; 1296: HO VII. 253–254.

25 1263: HO V. 35–36.

26 1263: HO VI. 114–115.

27 1282: RA II/2–3. 287.

28 1282: CD V/3. 116–118.

29 1248: CDES II. 202.

telbe egyezett bele, amikor is egy „szepesi nemes” olyan szászoknak adta el a földjét, akik a rokonai (*cognati*) voltak, s kötelezettséget vállaltak arra, hogy nemcsak a megvásárolt, hanem az „örökölt” – azaz nyilván szász jogon bírt – földjeik után is (*de illa terra empticia et pariter de terra ipsorum hereditaria, quam ibidem habere dinoscuntur*) arannyal fognak adózni.³⁰

Az egymástól különböző jog szerint birtokolt földek felhalmozódása egy-egy birtokos kezén alkalomadtán okozhatott olyan nehézségeket, amelyek kisebb-nagyobb konfliktusok forrásai lettek. A rendelkezésünkre álló adatok például azt mutatják, hogy Csütörtökhely szász lakói különös előszeretettel kerekítették ki határukat különböző környékbeli birtokosoktól megvásárolt földekkel.³¹ Talán egy ilyen vásárlás állhatott a háttérben annak, hogy az egyik csütörtökhelyi polgár, bizonyos Pál, a kezén lévő egyik birtokrészt ki akarta szakítani a település határából, ami értelemszerűen azzal is együtt járt volna, hogy azon föld után nem vállal részt a szepesi szászokra 1271. évi kiváltságlevelükben kirótt 300 márkányi királyi adó (*terragium regii*)³² fizetéséből, amit azonban a szászok közössége megakadályozott.³³ A csütörtökhelyieknek ugyanakkor a saját közösségükön kívül állókkal is meggyűlt a bajuk a kezükön lévő földek miatt. I. Károly már 1330-ban eltiltotta a szepesi várnagyot attól, hogy a csütörtökhelyieket aranyadó földjeik miatt a maga bírói széke elé merészelje idézni, amit azonban 1336-ban kénytelen volt megismételni,³⁴ s hasonló döntést hozott Károly fia, I. Lajos is 1365-ben.³⁵

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a Szepességben egymás mellett létező birtokjogok különbözősége csak bajjal járt: előfordult, s nem is ritkán, hogy ez a helyzet olyan lehetőséget teremtett, amelyet valamely birtokos megkísérelt a maga javára kiaknázni. Az alábbiakban néhány ilyen példát mutatok be a 14. századból. A történetek mindegyikének gyökerei a 13. századba nyúlnak vissza, s így legalább annyira jellemzőek annak viszonyaira, mint a következő századéira.

Az első esetnek a ma Nemessány néven ismert Réti egyik birtokosa, Helbrandus fia Márton a főszereplője. Egy szokványos határperben bemutatta okleveleit, amelyekről úgy gondolta, hogy minden további vitát kizáróan igazolják birtokjogát. Ezek egyike IV. Béla 1255. évi oklevele volt, mellyel a király megerősítette őseit birtokukban, kikötve, hogy a föld után ugyanazzal a szolgálattal tartozzanak, mint amit a többi szepesi jobbágyfiú (*alii filii iobagionum de Scepus*) is teljesít a szabadságukról szóló közös kiváltságlevelé szerint.³⁶ A másik oklevél III. Andrásnak a szepesi jobbágyfiúk ispánjához intézett parancslevele volt, amely arról értesíti a címzettet, hogy bizonyos személyeket – köztük Márton ősei követke-

30 1262: Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874., VIII. 26–28.

31 1317: Csáky I. 39–41.; 1336: VMMS 124–125., vö. *Fekete Nagy A.*: i. m. 191–196.

32 1271: VMMS 55.

33 1295: Csáky I. 25–26. – Meglehet, hogy arról a darab földről volt szó, amelyet Bald szepesi ispán aranyadási kötelezettséggel hagyott utóbb Pál kezén, ld. 1295: CD VI/1. 374–376.

34 1330: VMMS 117. és 1336: i. m. 124–125.

35 1365: Csáky I. 123–124.

36 1255: CDES II. 347.

zõ generációjának tagjait – az uralkodó birtokaikkal együtt kiemelt a szepesi jobbagyfiúk közül (*de numero [...] filiorum iobagionum de Scepus*) és áthelyezte őket a szepesi harcos nemesek társaságába (*in coetum et societatem exercituantium nobilium de Scepus*).³⁷ A két oklevéllel szemben a királynak a perbe beavatkozó *procuratora* támasztott ellenvetéseket. Kétségbe vonta egyfelől, hogy Márton és ősei teljesítették a IV. Béla oklevelében emlegetett kötelezettségeket, azaz az akkor már tízlándzsásoknak nevezett szepesi jobbagyfiúk szolgálatait, másfelől pedig kinyilvánította: mivel III. András nem volt az ország igaz királya (*verus rex Hungarie*), ilyenformán kiváltságlevelet sem adhatott, amiért is Márton négy ekényi birtoka az uralkodót illeti. Márton perbeli ellenfelei, nyeregben érezvén immár magukat, haladéktalanul felkérték tehát a birtokot, amelyet Zsigmond király nekik is adományozott. Beiktatásuknak azonban Helbrandus fia Márton ellene mondott, s kezdetét vette a felek között a második per.

Az új eljárás során az immár alperessé vált Márton arra hivatkozott, hogy a birtok őt és elődeit is a tízlándzsások állapota, azaz szolgálata címén (*titulo conditionis seu servitii decem lanceatorum*) illeti meg, ellenfelei viszont azt kísérelték meg bizonyítani, hogy Márton elődei a III. Andrástól kapott kiváltságot követően az igaz nemesség címén (*nomine verorum nobilium regni*) birtokolták Rétit. A pert végül az döntötte el Márton javára, hogy az ügyben eljáró nádor által megítélt esküvel sikerült bizonyítania, hogy ősei IV. Béla 1255. évi oklevelének kiadásától kezdve mindig teljesítették a birtok után járó szolgálatokat.³⁸

Második példánk a Görgei család történetéből való. A család görgei ága őseinek, Jordánnak a leányunokája, Irmtruth 1342-ben apja, Arnold birtokrészeit követelte unokaöccseitől a Szepes megyei nemesek szabadsága és szokása szerint (*iuxta libertatem atque consuetudinem nobilium comitatus de Scepus*), arra hivatkozva, hogy nemzetségükbe tartozik (*esset soror generationis*). A Görgeiek nem is tagadták a rokonságot, de ragaszkodtak ahhoz, hogy Irmtruth mutassa be a jogát bizonyító okleveleit, amire az asszony – az Olsziba való,³⁹ de „krigi”-ként is emlegetett⁴⁰ Gyank özvegye – a „szepesi nemesek” IV. Béla által 1243-ban kiadott, I. Károly király által 1312-ben megerősített kiváltságlevelére hivatkozott.⁴¹ Unokaöccsei minderre azt válaszolták, hogy „akkor, amikor a Szepes megyei nemesek a privilégiumban foglalt szabadságukat elnyerték Béla királytól, az ő elődeik nem voltak még birtokosok Szepes megyében, az ottani nemesek ezen szabadságában sosem éltek, mivel mondott Szepes megyei birtokaikat ezen privilégium kiadása után és nem a szepesi nemesek közösségének közös szabadságával, hanem más szabadsággal szereztek, és mindig is más szabadság szerint

37 1300: CD VI/2. 245–246.

38 1388: Zsigmond kori oklevéltár. I–II/2. (1387–1410). Összeáll. Mályusz Elemér. Bp. 1951–1958., III–VII. (1411–1420). Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk. Borsa Iván. Bp. 1993–2001., VIII–IX. (1421–1422). Szerk. Borsa Iván–C. Tóth Norbert. Bp. 2003–2004., X. (1423). Szerk. C. Tóth Norbert. Bp. 2007. (= ZsO) I. 429., 471., 709. sz.; 1389: i. m. 1034. sz.; 1397: i. m. 5068. sz.

39 1316: MOL DL 40 736.

40 1330: MOL DF 263 131.

41 1342: MOL DL 63 674. és 40 944.

birtokolták” (*eo tempore, quo nobiles de comitatu Scepsiensis libertatem in predicto privilegio contentam a domino Bela rege Hungarie aquirendo obtinuissent, predecessores ipsorum in dicto comitatu Scepsiensis possessionati non fuissent et nunquam in dicta libertate communitatis nobilium perseverassent, quia post emanatione dicti privilegii obtentionis libertatis communitatis nobilium predictas possessiones in dicto comitatu Scepsiensis non sub communi libertate universitatis nobilium, sed sub alia libertate aquisivissent et semper sub alia libertate easdem conservassent*), azaz országos nemességükre hivatkoztak. Állításuk bizonyosságként be is mutatták az egri káptalan átírásában IV. Béla király 1256. évi oklevelét, mely országos nemesi jogon juttatta őseiknek a mai Toporc és környéke akkor még lakatlan területét,⁴² valamint I. Károly 1312. évi oklevelét, mely IV. László 1278. évi, Görgő falut aranyadási kötelezettség mellett a családnak juttató oklevelét átírva, az aranyadás alól felmentette őket, s országos nemesi jogon erősítette meg birtoklásukat.⁴³ A hosszan elhúzódó per végül 1344-ben megegyezéssel zárult: Irmtruth jóval kevesebbel – lényegében a leánynegyednek megfelelő birtokkal – beérte, míg a többi a rokonság férfitagjainak jutott,⁴⁴ ahogyan azt az országos nemesség szokásjoga megkövetelte. Ebben az esetben tehát az országos nemességhez tartozó asszony kísérelte meg azt, hogy apja birtokait a lánzsásnemesség birtokjoga szerint örökölje. Bizonyosra vehető ugyanakkor, hogy nem Görgei Irmtruth volt az első, akiben felmerült ez a megoldás, hiszen egy másik nagy múltú szepesi család, a Berzeviciek történetében kísértetiesen hasonló üggyel találkozunk már jó húsz évvel korábban.⁴⁵

Harmadik példánk szintén a Görgeiekhez kapcsolódik, igaz, csak leányágon. Az előbb említett Irmtruth lánytestvére, Mehcelch ahhoz a Radisló fia Tóbiáshoz ment férjhez,⁴⁶ aki 1282-ben IV. Lászlótól *iure perpetuo* – azaz országos nemesi jogon – a Kostrosinfőnek (*Costrosynfew*) nevezett királyi erdőt kapta adományba.⁴⁷ 1293-ban aztán Bald szepesi ispán Tóbiás kérésére az akkor már birtoknak (*possessio*) nevezett Kostrosinfőt aranyadó földként hagyta meg Tóbiás és örökösei kezén.⁴⁸ Erre a lépésre azért volt szükség, mert Tóbiás és Mehcelch házasságából csak két leánygyermek született, akik apjuk országos nemesi jogon bírt javaiból csupán leánynegyedre tarthattak volna igényt, az aranyadó földeket viszont teljes egészében megörökölhették. Kostrosinfő történetesen Tóbiás Erzsébet nevű leányának jutott, így ő fizetett utána hitbért anyjának és az asszony új férjének, bizonyos Rikalfnak.⁴⁹ Erzsébet férjét, Jánosfalvai Miklós fia Lőrincet 1345-ben mint hamis pecsétek őrzőjét kivégezték, s Kostrosinfőt és más birtokait elkobozták. Az

42 1256: CDES II. 382–383.

43 1278: *Analecta Scp.* I. 118–119., 1312: i. m. 118–120.

44 1344: MOL DL 63 674. és 40 944.

45 1321: AO I. 607–608. és *Berzeviczy Egyed: A Berzeviczy család nagylomnici levéltárából* 1290–1527. *Történelmi Tár* 2(1902) 595–596.

46 1330: MOL DF 263 131., vö. 1316: MOL DL 40 736.

47 1282: RA II/2–3. 303–304.

48 1293: MOL DL 67 404. és 71 745.

49 1319: MOL DF 281 699.

elítelt fiai közül azonban Jakab Lajos királyhoz fordult, s elérte azt, hogy az uralkodó visszaadassa a birtokokat az elítelt özvegyének, Erzsébetnek és gyermekeinek, mivel azok nem az elítelt Lőrinc, hanem az özvegy apjának jogán voltak a család kezén.⁵⁰ Az eredetileg a minden bizonnyal az oldalági rokonság kisémmizésére kitalált megoldás – Tóbiásnak számos testvéréről van tudomásunk⁵¹ –, egy előre nem látható veszély kivédésére is kiválóan alkalmasnak bizonyult. Évtizedek múlva azonban éppen ez okozta a család vesztét. Történt ugyanis, hogy 1378-ban a történetíró Tótsolymosi Apród János küküllei főesperes – más birtokok mellett – Kostrosinfőt is felkérte magának királyi adományként mint fiágon magva szakadt ember birtokát. Tóbiás leszármazottai persze ellentmondtak az adománynak, s az így megindult perben rendre be is mutatták birtokjogukat igazoló okleveleiket: IV. László 1282. évi privilégiumát épp úgy, mint Bald szepesi ispán 1293. évi oklevelét és az 1345. évit, amellyel visszakapták apjuk bűne miatt elkobzott birtokaikat. Az ügyben ítéletet mondó Szécsi Miklós országbíró és bírótársai azonban úgy találták, hogy Tóbiás annak idején csalárd módon (*ficta cautione adinventa*) tette aranyadó földdé adománybirtokát, mert nem születtek fiai, s az aranyadó föld a – szepesi aranyadók jogai értelmében – mindkét nembeli örökösökre szállhat (*more aliorum auridatorum, quorum hereditates et iura possessionaria in proles utriusque sexus eorum condicione ipsorum requirente devolvi solent*). Tóbiás tehát a királyi jogot játszotta ki, amiből az következik, hogy özvegye és örökösei mint a királyi jogok eltitkolói (*veluti iurium regalium celatores*) bírták a földet, amelynek eladományozása ily módon érvényes volt. Tóbiás leszármazottainak az ítélet értelmében be kellett érniük a birtok után nekik járó hitbér és leánynegyed ellenértékével.⁵²

A három történet mindegyikében felfedezhetünk olyan elemeket, amelyek a konkrét eseten túlmutató jelentőséget biztosítanak az ügynek. Helbrandus fia Márton pere mindenekelőtt arról tanúskodik, hogy az országos nemesség és a „szepesi nemesek” jogállása közötti különbségek a 14. század végére mítsem vesztettek jelentőségükből. Ennél is érdekesebb annak vizsgálata, hogy vajon III. Andrásnak a per folyamán bemutatott oklevele, amellyel a király bizonyos személyeket – köztük Márton őseit – a „szepesi jobbágyfiúk” (*filii iobagionum de Scepus*) közül kiemelve a „szepesi harcos nemesek” (*exercitantes nobiles de Scepus*) sorába emelt,⁵³ valóban országos nemesi jogállást biztosított-e a kiváltságoltaknak. A per folyamán mind Helbrandus fia Márton, mind ellenfelei így értelmezték az oklevelet, aminek helytálló volta azonban nem magától érte-

50 1345: MOL DL 67 404. és 71 745.

51 A testvérek hatan lehettek, mivel egyikük, Katalin, a család körtvélyesi birtokának hatodrésztartott igényt, ld. 1317: MOL DL 26 738., vö. még: 1343: MOL DL 13 470.

52 1382: MOL DL 67 404. és 71 745. – Az ügyet röviden ismertette már *Fekete Nagy Antal*: Küküllei János 1320–1394. In: A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. IV. Szerk. Angyal Dávid. Bp. 1934. 121., ill. *Kumorovitz L. Bernát*: Tótsolymosi Apród János mester küküllői főesperes kancelláriai működése. Levéltári Közlemények 51–52 (1980–1981) 23–24.

53 1300: CD VI/2. 245–246.

tődő,⁵⁴ mivel a 14. század elején, a kiváltságolás után tehát, Márton ősei a „szepesi nemesek”, s nem az országos nemesek életét élték.⁵⁵

Görgei Irmtruth ügyében megint csak az országos és a „szepesi” nemesek közötti különbségek kerültek előtérbe, ez alkalommal a leányági öröklésjogot illetően. A per történetét előadó ítéletével ugyanakkor ritkaságszámba menő adalékkal szolgál arra vonatkozóan, hogy IV. Béla 1243. évi kiváltságlevelét, mely a „szepesi nemesek” szabadságait foglalta írásba, mi módon őrizték a 14. század folyamán: a közösség megbízásából bizonyos társaik tartották azt elzárva (*ipsium privilegium ex concessione et commissione universitatis nobilium comitatus de Scepus apud quosdam nobiles sub conservatione clavium eorundem fuissent inpositum*), akik csak külön bírói parancsra voltak hajlandók bemutatni a per folyamán.⁵⁶

Jogtörténeti szempontból a leginkább érdekesnek mindazonáltal Radiszló fia Tóbiás leszármazottainak pere tűnik. Bármily cél is vezette Tóbiást adománybirtoka aranyadó földdé tételekor, az bizonyos, hogy eljárása a korban, azaz a 13. század végén, teljesen szokványosnak számított. Bald szepesi ispán akkor teljesítette kérését, amikor királyi kiküldetést teljesítve vizsgálta felül a szepesi birtokosok birtokjogait (*ex iusso regis terras et possessiones cuiuslibet condicionarium in districtu Scepsyensi existentes, quis eorum quo titulo sua iura possideret*), azaz rendelkezett a szükséges uralkodói felhatalmazással, s Tóbiás földjét illető döntését is a királyi érdekek szem előtt tartásával (*utilitati et proventui regis invigilans*) hozta meg.⁵⁷ Kostrosinfő aranyadó birtokká tétele tehát szabályosan történt, miként Bald számos hasonló intézkedése is.⁵⁸ Tóbiás utódai mégis elbuktak a perben, amiben az jutott szerephez, hogy a bíróság a királyi jogot erősebbnek tartotta, mint Bald ispán felhatalmazását. Azt a jogelvet, amelyet Tóbiás utódai kárára alkalmazott a bíróság, a középkori magyar szokásjogot összegző Werbőczy István szintén megfogalmazta *Hármaskönyvében*: azok, akiknek nincsenek örököseik, s így birtokaik haláluk után az uralkodóra szállnának, csak királyi beleegyezéssel rendelkezhetnek javaikról (Partis I. tit. 64.). Werbőczy úgy tanította, hogy az *unica persona* elve csak I. (Nagy) Lajos király 1351. évi törvénye óta van életben, amikor is a király eltörölte az 1222. évi Aranybulla azon rendelkezését, mely szabad rendelkezési jogot adott a királyi szervienseknek birtokaik felett,⁵⁹ amiből az következnek, hogy a bíróság indokolatlanul alkalmazta az *unica persona* jogintézményét Tóbiás utódai esetében. Valójában azonban a királyi adománybirtokkal a birtokos

54 Vö. Zsoldos A.: A nemesség határán i. m. 120–121.

55 Ld. pl. 1301: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I–II. Ad edendum praeparavit: Vincent Sedlák. Bratislaviae, 1980–1987., I. 58. sz.; 1302: i. m. 62–63. és 135. sz.; 1305: i. m. 389. sz.; 1306: i. m. 193. sz. stb.

56 1344: MOL DL 63 674. és 40 944., vö. Fekete Nagy Antal: A szepesi lándzsás nemesség szabadságlevelének sorsa. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepe-re, 1933. október 7. Bp. 1933. 153–162. és Hradzsky J.: i. m. 43–45.

57 1293: MOL DL 67 404. és 71 745.

58 Ld. pl. 1292: CD VI/1. 222–223.; 1295: CD VI/1. 374–376.; 1296: HO VII. 253–254.

59 1222: CDES I. 200. és 1351: Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis–Vera Bácskai. Bp. 1976. 129–130. – Értelmezésükhöz ld.

már az Árpád-korban is csak királyi beleegyezéssel rendelkezhetett,⁶⁰ kivéve azon eseteket, amikor az uralkodó ezen általános szabály alól felmentést adó szabad rendelkezési jog biztosításával tette meg adományát.⁶¹

A három esetnek ugyanakkor szembetűnő közös sajátossága, hogy főszereplőik valamely, az őket megillető országos nemességnél elvileg alacsonyabb társadalmi státust jelentő jogállás előnyeit akarták a maguk javára fordítani. Helbrandus fia Márton attól függően vallotta magát országos nemesnek, illetve tizlándzsásnak, ahogyan azt éppen pillanatnyi érdekei megkívánták, amit nem is lehet felróni neki, hiszen élet-halál harcot folytatott önálló birtokosi egzisztenciája megőrzéséért. Görgei Irmtruth a csupán partikuláris nemességet élvező „szepesi nemesek” jogszokásai alapján igényelte magának apja birtokait, hogy a Szepes megyei nemes és a „szepesi nemes” birtokjoga közötti különbségeket figyelmen kívül hagyva érvényesítse érdekeit rokonai ellenében. Radiszló fia Tóbiás végezetül ténylegesen is aranyadó földdé tette országos nemesi jogon bírt javait, hogy leányai örökölhessék azokat. Kiváltképp Helbrandus fia Márton esete keltheti azt a benyomást, hogy az Árpád-kori státuspererekhez hasonló ügyekkel van dolgunk. Valójában azonban az említett perek nem személyek, hanem birtokok jogállása körül forogtak. Még Réti esetében sem az volt a döntő kérdés, hogy maga Helbrandus fia Márton országos nemes-e vagy tizlándzsás, hanem az, hogy milyen jogon tartja a kezén birtokát, s ha a tizlándzsásokén, akkor teljesítette-e a birtok után járó kötelezettségeket. Jellemző e tekintetben, hogy amikor Helbrandus fia Márton utódai végül megváltak Réti birtoktól, eladván azt a szepesi prépostságnak,⁶² a káptalan szükségét látta rendezni a birtok jogi helyzetét. Oklevelet szerzett tehát Zsigmond királytól, mellyel az uralkodó mentesítette a birtokot a tizlándzsások kötelezettségeitől, eltiltva a lándzsás nemesek ispánjait attól, hogy bíraskodási, adózási vagy katonáskodási ügyekben zaklassák a káptalant a birtok miatt.⁶³ A birtokoknak ugyanis, miként azt a magyar történetírás már régen felismerte, épp úgy megvolt a maguk jogállása, mint a személyeknek.⁶⁴ Mivel pedig a Szepességben számos különböző birtokjog élt egymás mellett, nem lehet csodálni, hogy a helyi birtokosok igyekeztek kihasználni az így adódó lehetőségeket hol több, hol kevesebb sikerrel.

Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete. Bp. 1938. (Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából 6.) 108–112.

60 Ld. pl. 1231: CDES I. 266.; 1251: CDES II. 260–261.; 1262: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I–XII. Szerk. Erdélyi László–Sörös Pongrác. Bp. 1902–1916., II. 316–317.; 1275: HO VIII. 172.; 1280: HO VIII. 208–209. stb.

61 Ld. pl. 1251: CD IV/2. 95–96.; 1267: RA I/3. 469. stb. – Minderre ld. még: *Pármiczky Mihály:* A magyar ius regium az Árpád-házi királyok korában. Bp. 1940. (Az Illés-szeminárium kiadványai 6.).

62 1412: ZsO III. 2471. sz.

63 1418: ZsO VI. 1917. sz.

64 *Illés József:* Az Anjou-kori társadalom és az adózás. Bp. 1900. 85–86.; *Bónis György:* Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Bp. 2003.² 319. (első kiadás: Kolozsvár, 1947.); *Gericus József–Ladányi Erzsébet:* Nemesi jog – királyi jog a középkori magyarországi birtoklásban. In: *Gericus József:* Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp. 1995. 287–288.; *Zsoldos A.:* A szent király szabadjai i. m. 183–184.

ATTILA ZSOLDOS
NOBLES, NOBLES OF SZEPES, TAX ON GOLD
(LEGAL STATUS AND POSSESSORY RIGHT AS POSSIBILITIES
AND MEANS)

Within Szepesség (Scepusia), which lied in the northern part of the medieval Kingdom of Hungary and now belongs to Slovakia, ethnic groups of different origins and languages lived sometimes mixing with each other and sometimes in isolation. The own “customs” (*consuetudo*) and “liberties” (*libertas*) of the different peoples involved special institutions as well. Of course, these institutions did not always have ethnic features. The legal status, determining the position of the individual in the medieval society, had also an instituting force: therefore the aspects of ethnic identity and legal status sometimes mutually strengthened, and sometimes mutually weakened each other while creating the frames of everyday life. Another complicating factor was that the same person could belong to several groups of the already perplexed institution system at once. One reason was that not only the individual had an own legal status but the estate as well; this way one could possess lands of different legal status at the same time. It provided an opportunity for the owner to make the best of the differences in possessory rights to his advantage if occasion arose. This study presents three cases when the chief characters tried to exploit for themselves the benefits of the legal status of a social position lower than their due nobility. Generally, the differences in the rights of inheritance relating to possessory rights lied in the background. According to the possessory rights of the nobility, a female child or female children were entitled to only one quarter of their father’s estates, this way the rest of the estate fell to the share of the relatives due to the absence of male heir. Nevertheless, in case of a legal status lower than of the nobility, male and female heirs were entitled to paternal inheritance in equal proportion.